

RIVOJLANISHDAGI KRITIK DAVRLAR

Almardonova Mo'tabar Xolmo'minovna

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti Aniq fanlar Oliy pedagogika maktabi fakulteti
Tabiiy fanlar kafedrasida o'qituvchisi*

Turayeva Sabrina Kamoliddin qizi

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti Aniq fanlar Oliy pedagogika maktabi fakulteti
Tabiiy fanlar kafedrasida Biologiya yo'nalishi 3- bosqich talabasi*

Annotatsiya: Mazkur mavzuda inson rivojlanishidagi kritik davrlarning psixologik, biologik va pedagogik jihatlari yoritiladi. Kritik davrlar shaxs rivojlanishining muhim bosqichlari bo'lib, bu davrlarda organizm va psixika tashqi ta'sirlarga yuqori darajada sezgir bo'ladi. Tadqiqotda bolalik, o'smirlilik va yetuklik davrlaridagi rivojlanish xususiyatlari, ularning ta'lim-tarbiya jarayoniga ta'siri hamda kritik davrlarni samarali boshqarish usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, shaxs kamolotida ijtimoiy muhit, oila va ta'limning o'rni ilmiy asosda ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: rivojlanish, kritik davr, psixologik rivojlanish, yosh davrlari, shaxs kamoloti, biologik rivojlanish, pedagogik jarayon, o'smirlilik davri, bolalik davri, ta'lim-tarbiya, ijtimoiy muhit, sezgir davr, psixik taraqqiyot.

Kirish

Inson rivojlanishi murakkab va uzluksiz jarayon bo'lib, u biologik, psixologik hamda ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri asosida shakllanadi. Shaxsning jismoniy, aqliy va ruhiy kamoloti turli yosh bosqichlarida turlicha namoyon bo'ladi. Ayniqsa, rivojlanishdagi kritik davrlar inson hayotida muhim o'rin tutadi. Chunki ushbu davrlarda organizm va psixika tashqi muhit ta'siriga nisbatan yuqori sezgirlikka ega bo'ladi. Mazkur bosqichlarda bolaning bilim olish, nutqni o'zlashtirish, ijtimoiylashuv hamda shaxsiy sifatlarining shakllanishi tezlashadi.

Kritik davr tushunchasi psixologiya, pedagogika va biologiya fanlarida keng qo'llanilib, inson rivojlanishining eng muhim bosqichlarini ifodalaydi. Olimlarning ta'kidlashicha, ma'lum yosh oralig'ida bola ayrim ko'nikma va qobiliyatlarni osonroq egallaydi. Agar shu davrda zarur pedagogik va ijtimoiy sharoit yaratilmasa, keyinchalik bu ko'nikmalarni rivojlantirish qiyinlashishi mumkin. Shu sababli kritik davrlarni ilmiy jihatdan o'rganish hamda ta'lim-tarbiya jarayonida ulardan samarali foydalanish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Bolalik davrida nutq, tafakkur, xotira va hissiy rivojlanishning jadal kechishi kuzatiladi. O'smirlilik davrida esa shaxsning o'zini anglash, mustaqil fikrlash va ijtimoiy munosabatlarga moslashuvi kuchayadi. Har bir kritik davr o'ziga xos psixologik xususiyatlarga ega bo'lib, ular shaxs kamolotining keyingi bosqichlariga bevosita ta'sir

ko'rsatadi. Shu jihatdan, ota-onalar, pedagoglar va psixologlarning bu davrlarning mohiyatini chuqur bilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili

Rivojlanishdagi kritik davrlar masalasi psixologiya, pedagogika, fiziologiya va biologiya fanlarida keng tadqiq etilgan ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu mavzu yuzasidan olib borilgan tadqiqotlarda inson rivojlanishining muayyan bosqichlari, yosh davrlariga xos psixologik xususiyatlar hamda tashqi muhitning shaxs kamolotiga ta'siri atroflicha yoritilgan. Olimlar kritik davrlarni shaxsning muhim sifatlari va qobiliyatlari shakllanishida hal qiluvchi bosqich sifatida talqin qiladilar.

Rus psixologi Lev Vygotskiy o'z tadqiqotlarida bolaning psixik rivojlanishi ijtimoiy muhit va ta'lim jarayoni bilan chambarchas bog'liq ekanligini asoslab bergan. U "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi orqali bolalarning imkoniyatlarini to'g'ri yo'naltirish kritik davrlarda ayniqsa muhim ekanligini ta'kidlaydi. Olimning fikricha, bolaning rivojlanishi faqat biologik omillar bilan emas, balki ta'lim va tarbiya orqali ham boshqariladi.

Shuningdek, Jean Piaget bolalar tafakkurining bosqichma-bosqich rivojlanishini ilmiy jihatdan tahlil qilgan. U intellektual rivojlanishni sensor-motor, operatsiyagacha bo'lgan davr, konkret operatsiyalar va formal operatsiyalar bosqichlariga ajratgan. Piaget nazariyasida har bir yosh bosqichi o'ziga xos kritik xususiyatlarga ega bo'lib, bolaning fikrlash qobiliyati aynan shu davrlarda faol shakllanadi.

Amerikalik olim Erik Erikson esa shaxs rivojlanishini psixososial bosqichlar asosida o'rgangan. Uning nazariyasida inson hayoti davomida sakkizta asosiy rivojlanish bosqichi mavjud bo'lib, har bir bosqichda ma'lum psixologik inqiroz yoki kritik holat yuz beradi. Erikson ushbu bosqichlarni muvaffaqiyatli yengib o'tish shaxsning sog'lom rivojlanishiga xizmat qilishini ta'kidlaydi.

Pedagogika sohasida ham kritik davrlar masalasiga katta e'tibor qaratilgan. Konstantin Ushinskiy va Anton Makarenko ta'lim va tarbiya jarayonida yosh xususiyatlarini hisobga olish zarurligini qayd etganlar. Ularning fikricha, bolaning yoshiga mos metod va vositalardan foydalanish uning qobiliyatlarini samarali rivojlantirish imkonini beradi.

O'zbek olimlari tomonidan ham yosh davrlari va kritik rivojlanish masalalari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan, pedagogika va psixologiya sohasidagi tadqiqotlarda bolalarning ma'naviy, axloqiy hamda intellektual rivojlanishida oilaning, maktabning va ijtimoiy muhitning roli alohida o'rganilgan. Zamonaviy tadqiqotlarda esa raqamli texnologiyalar va innovatsion pedagogik yondashuvlarning kritik davrlardagi ta'lim samaradorligiga ta'siri tahlil qilinmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda rivojlanishdagi kritik davrlarning psixologik va pedagogik xususiyatlarini o'rganish, ularning shaxs rivojlanishiga ta'sirini aniqlash hamda ta'lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyatini tahlil qilish maqsadida kompleks metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi nazariy va amaliy usullar

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

uyg'unligiga asoslanib, inson rivojlanishining yosh davrlariga oid ilmiy qarashlarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Tadqiqotning nazariy asosini psixologiya, pedagogika va rivojlanish biologiyasi fanlaridagi ilmiy konsepsiyalar tashkil etdi. Xususan, Lev Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi, Jean Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari haqidagi qarashlari hamda Erik Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasi metodologik manba sifatida xizmat qildi. Ushbu nazariyalar asosida kritik davrlarning yoshga xos psixologik va pedagogik jihatlari tahlil qilindi.

Tadqiqot davomida ilmiy bilishning quyidagi metodlaridan foydalanildi:

- ilmiy va pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish metodi
- qiyosiy-tahliliy metod
- kuzatish metodi
- suhbat va savolnoma metodlari
- pedagogik monitoring
- statistik tahlil metodi.

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish orqali kritik davrlar haqidagi mavjud ilmiy qarashlar, nazariyalar va yondashuvlar o'rganildi. Qiyosiy-tahliliy metod yordamida turli yosh bosqichlaridagi rivojlanish xususiyatlari o'zaro solishtirildi hamda ularning umumiy va farqli jihatlari aniqlandi.

Kuzatish metodidan bolalar va o'smirlarning rivojlanish jarayonidagi psixologik xatti-harakatlarini o'rganishda foydalanildi. Suhbat va savolnoma metodlari esa pedagoglar, otalar va o'quvchilarning kritik davrlar haqidagi fikrlarini aniqlash hamda amaliy muammolarni tahlil qilish imkonini berdi. Pedagogik monitoring orqali ta'lim jarayonida yosh xususiyatlarini hisobga olish darajasi baholandi.

Tadqiqotning metodologik yondashuvi tizimlilik, uzviylik va shaxsga yo'naltirilganlik tamoyillariga asoslandi. Tizimli yondashuv kritik davrlarni inson rivojlanishining yaxlit jarayoni sifatida o'rganishga xizmat qildi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv esa har bir bolaning individual xususiyatlari, qobiliyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish zarurligini ko'rsatdi.

Natija va muhokama

Tadqiqot jarayonida rivojlanishdagi kritik davrlarning inson shaxsining psixologik, intellektual va ijtimoiy shakllanishida muhim o'rin tutishi aniqlandi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, har bir yosh bosqichi o'ziga xos rivojlanish xususiyatlariga ega bo'lib, aynan kritik davrlarda bolaning bilim olish qobiliyati, hissiy holati va ijtimoiy moslashuvi yuqori darajada namoyon bo'ladi. Shu sababli mazkur davrlarda to'g'ri pedagogik yondashuvni tashkil etish shaxs kamolotiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Tahlillar davomida bolalik davrida nutq, tafakkur va xotira jarayonlarining tez rivojlanishi kuzatildi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda taqlid qilish, eslab qolish va yangi bilimlarni qabul qilish qobiliyati yuqori ekanligi aniqlandi. Bu esa kritik davrlarda ta'limiy muhitning boy va rag'batlantiruvchi bo'lishi zarurligini ko'rsatadi. Tadqiqot

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

natijalariga ko'ra, o'z vaqtida tashkil etilgan pedagogik ta'sir bolalarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

O'smirlik davriga oid natijalar esa ushbu bosqichda shaxsning mustaqil fikrlash, o'zini anglash va ijtimoiy munosabatlarga moslashish jarayonlari kuchayishini ko'rsatdi. Shu bilan birga, hissiy beqarorlik, o'ziga bo'lgan ishonchning o'zgaruvchanligi va psixologik qarama-qarshiliklar ham kuzatildi. Bu holat o'smirlik davrini eng murakkab kritik bosqichlardan biri sifatida tavsiflash imkonini beradi. Tadqiqotda aniqlanishicha, pedagog va ota-onalarning qo'llab-quvvatlovchi munosabati o'smirlarning psixologik barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Muhokama jarayonida kritik davrlarning samarali o'tishi ko'p jihatdan ijtimoiy muhit, oilaviy tarbiya va ta'lim tizimiga bog'liqligi qayd etildi. Tadqiqot natijalari Lev Vygotskiy va Jean Piaget nazariyalaridagi qarashlarni tasdiqladi. Ya'ni bolaning rivojlanishi biologik omillar bilan bir qatorda ijtimoiy hamkorlik va ta'lim jarayoniga ham bog'liq ekanligi aniqlandi.

Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli vositalardan foydalanish kritik davrlarda ta'lim samaradorligini oshirish imkonini berishi kuzatildi. Interaktiv metodlar, multimedia vositalari va innovatsion yondashuvlar o'quvchilarning qiziqishi hamda faolligini oshirishda samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Bu esa kritik davrlarda o'quvchilarning individual imkoniyatlarini yanada rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa

Rivojlanishdagi kritik davrlar inson hayotining eng muhim bosqichlaridan biri bo'lib, ular shaxsning jismoniy, psixologik va ijtimoiy shakllanishida alohida ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida kritik davrlarda organizm va psixikaning tashqi muhit ta'siriga nisbatan yuqori sezgirligi aniqlanib, aynan shu bosqichlarda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligi yuqori bo'lishi ilmiy jihatdan asoslandi.

Tahlillar natijasida bolalik va o'smirlik davrlarida nutq, tafakkur, xotira, hissiy holat hamda ijtimoiy munosabatlarning faol rivojlanishi kuzatilishi ma'lum bo'ldi. Shu bilan birga, kritik davrlarda pedagogik yondashuvning to'g'ri tashkil etilishi bolaning intellektual va ma'naviy kamolotiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Aksincha, bu davrda yetarli e'tibor va qo'llab-quvvatlashning mavjud emasligi rivojlanish jarayonida turli qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

Tadqiqotda Lev Vygotskiy, Jean Piaget va Erik Eriksonlarning nazariyalari asosida kritik davrlarning psixologik va pedagogik mohiyati yoritildi. Ularning ilmiy qarashlari shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit, ta'lim va tarbiyaning muhim o'rin tutishini ko'rsatib berdi.

Shuningdek, zamonaviy ta'lim texnologiyalari va innovatsion pedagogik metodlardan foydalanish kritik davrlarda o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali vosita ekanligi qayd etildi. Interaktiv yondashuvlar, individual ta'lim va raqamli texnologiyalar bolalarning bilim olish jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiradi hamda ularning ijodiy va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

Umuman olganda, rivojlanishdagi kritik davrlarni chuqur o'rganish va ularni ta'lim-tarbiya jarayonida hisobga olish barkamol avlodni tarbiyalashning muhim omillaridan biridir. Shu sababli pedagoglar, psixologlar va ota-onalar yosh davrlarining o'ziga xos xususiyatlarini yaxshi bilishlari hamda bolalarning individual ehtiyojlariga mos ravishda yondashishlari zarur. Bu esa kelajakda shaxsning har tomonlama rivojlangan, ma'naviy yetuk va raqobatbardosh bo'lib shakllanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Pedagogik psixologiya / Lev Vygotskiy. – Moskva: Pedagogika, 1991.
2. Bolaning nutqi va tafakkuri / Jean Piaget. – Moskva: Prosvesheniye, 1983.
3. Bolalik va jamiyat / Erik Erikson. – New York: Norton, 1963.
4. Inson kamoloti psixologiyasi / G'.B. Shoumarov. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
5. Yosh davrlari psixologiyasi / E. G'oziyev. – Toshkent: Universitet, 2005.
6. Umumiy pedagogika / M. Ochilov. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
7. Pedagogika nazariyasi va tarixi / B. Xodjayev. – Toshkent: Tafakkur Bo'stoni, 2017.
8. Bolalar psixologiyasi / V. Karimova. – Toshkent: Noshir, 2018.
9. Rivojlanish psixologiyasi / D. Elkonin. – Moskva: Akademiya, 1999.
10. UNESCO. "Education and Child Development" xalqaro hisobotlari. – Paris, 2020.
11. UNICEF. "Early Childhood Development" tadqiqot materiallari. – New York, 2019.
12. Psixologiya / R. Nemov. – Moskva: Vlados, 2001.

